

УДК 94:327(5-191.2)

Деменко О.Ф.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджуються особливості формування та реалізації безпекової політики у регіоні Центральної Азії. Аналізуються основні глобальні, регіональні та внутрішні проблеми, які є головними загрозами для стабільності регіону. Обґрунтовується думка, що існуючу в регіоні Центральної Азії систему міжнародної безпеки вирізняє складний та багаторівневий характер. Вона формується через діяльність багатьох міжнародних організацій, зокрема таких як ООН, ОБСЄ, ШОС, ОДКБ, ЄАЕС, НАТО. Значний вплив на безпекову ситуацію у Центральній Азії здійснюють Російська Федерація, КНР та США, відносини між якими останнім часом суттєво загострились. Аргументується висновок, що безпекова ситуація у Центральній Азії залишається складною та непередбачуваною. У регіоні переплітається вузол глобальних, регіональних та внутрішніх проблем, які є потенційними загрозами для стабільності регіону.

Ключові слова: міжнародна безпека, Центральна Азія, виклики та загрози, міжнародні організації, інтеграційні процеси.

Динамічні зміни, які відбуваються у сучасному безпековому середовищі, загострення суперечностей між провідними центрами сили, зміцнення політичних, економічних та культурних позицій Китайської Народної Республіки (КНР), агресивна зовнішня політика Російської Федерації (РФ), спрямована на реінтеграцію пострадянського простору, турбулентність світової економіки ставлять перед політичними елітами країн Центральної Азії (ЦА) питання вироблення безпекової політики, яка б гарантувала стабільний політичний і соціально-економічний розвиток та унеможливила б дестабілізацію регіону. Центральна Азія – складний регіон, у якому переплітаються геополітичні та гео економічні інтереси провідних країн світу. З огляду на вагомий енергетичний, ресурсний та транзитний потенціал, регіон ЦА набуває стратегічного значення. Від того, яким чином буде розвиватися ситуація у країнах Центральної Азії значною мірою буде залежати баланс сил у світовій політиці.

Проблематика формування і розвитку безпекового середовища у Центральній Азії викликає великий інтерес наукової спільноти, їй присвячено цілу низку аналітичних праць. Зокрема, дослідженню безпекових проблем регіону, аналізу викликів та загроз безпеці країн Центральної Азії присвятили свої праці І. Мінгазутдінов та Г. Мінгазутдінова [1], Т. Ляшенко [2], Т. Макаренко [3], А. Казанцев [4], Н. Мураталієва [5]. Діяльність Шанхайської організації співробітництва (ШОС) розкрита в роботі Н. Мамедової [6], вплив на безпекову ситуацію в регіоні ЦА Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) проаналізовано в дослідженнях К. Сироежкіна [7] та М. Лазовича [8].

Однак цілісне уявлення про сучасний стан та майбутнє цього важливого регіону повною мірою так і не сформовано. Тож надзвичайно важливими є подальші дослідження місця і ролі країн ЦА у сучасній системі міжнародної безпеки, виявлення ключових загроз безпеці та з'ясування тенденцій і перспектив розвитку безпекової ситуації у цьому непередбачуваному регіоні.

Складність безпекової ситуації в Центральній Азії впливає із особливостей регіону. Узагальнено, до основних характеристик країн ЦА слід віднести наступні:

- наявність невирішених суперечностей між державами регіону щодо розмежування кордонів, міжетнічна напруженість;
- продовольчі та водні проблеми, зумовлені особливостями клімату, зростанням демографічних показників та некваліфікованим управлінням наявними ресурсами;
- неврегульованість афганського питання, що негативно впливає на безпекову ситуацію в регіоні ЦА та сприяє поширенню тероризму, організованої злочинності та наркотрафіку;
- авторитарний стиль правління та відносно стійкі політичні режими (окрім нестабільного Киргизстану);
- відносно низький рівень соціально-економічного розвитку (Таджикистан і Киргизстан найбідніші у регіоні), сировинний характер економік, які значно залежать від світових цін на енергоносії та сировину [9, с. 1].

Також варто додати що всі країни ЦА, тією чи іншою мірою, володіють значними покладами природних ресурсів, а сам регіон є важливим транзитним шляхом між Європою та Азією.

Аналіз політичних систем держав Центральної Азії дозволяє виявити низку характеристик, які свідчать про укоріненість у них деструктивних неформальних інститутів. Зокрема:

- переплетення патріархально-родових відносин із модернізмом, потребою реагувати на виклики глобалізації;
- клановість політики, яка посилюється встановленням суперпрезидентських республік;
- сакралізація державних лідерів і встановлення режиму їх практично необмеженої влади;
- культивування патерналістського типу політичної свідомості громадян;
- зрощення влади та фінансово-промислового капіталу;
- здійснення взаємодії між політичними акторами значною мірою через неформальні норми;
- політичний фаворитизм і корумпованість політичних еліт [10].

Центральна Азія – це регіон світу, де триває процес самовизначення, будівництва національної державності та створення основ для міжнародної суб'єктності. Окрім того в регіоні активно розвивається процес внутрішнього

суперництва між країнами, який ускладнюється не до кінця зрозумілим баченням місця і перспектив регіону у світовій політиці та економіці, що істотно полегшує дії зовнішніх гравців. Не буде перебільшенням твердження, що ЦА сформувалася як регіон скоріше тому, що таким його бачать ззовні. Не випадково саме зовнішні чинники мають вирішальний вплив на формування регіонального порядку, а в центральноазійську політику залучено багато зовнішніх гравців, у кожного з яких є конкретні геостратегічні інтереси, що, в свою чергу, породжує між ними конкуренцію за вплив [11].

Тож не випадково Центральна Азія у сучасних умовах стала ареною суперництва провідних гравців світу: КНР, РФ та США. Конкуренція КНР, РФ та США досить специфічно впливає на країни ЦА. Попри регулярну критику регіону за відсутність демократичного розвитку і нездатність взяти під контроль злочинність і екстремізм, що піднімає голову, дії зовнішніх гравців сприяють авторитарному правлінню і корупції, що потім негативно впливає на клімат економічної, політичної та соціальної стабільності. Центральна Азія є частиною боротьби, в якій зовнішні гравці по черзі змагаються за увагу і, зрештою, за доступ до ресурсів. до того ж регіональні еліти розуміють, що вони можуть користуватися конкуренцією інтересів для власної вигоди. В результаті нерідко вважається, що такими категоріями як верховенство права, корпоративне врядування, прозорість комерційних операцій можна пожертвувати заради національних інтересів. Поки США, Росія і Китай продовжують грати в геополітичні ігри в регіоні, тут залишатиметься вигляд стабільності. Але будь-яке незначне послаблення інтересів може подіяти як каталізатор, який підштовхне регіон до дестабілізації [3].

Аналіз безпекової ситуації дозволяє виділити основні глобальні, регіональні та внутрішні проблеми, які є головними загрозами для стабільності регіону. Умовно їх можна поділити на декілька груп:

1. Геополітичні суперечності. Центральна Азія у сучасних умовах стала ареною суперництва провідних гравців світу: КНР, РФ та США. Росія прагне зберегти своє домінування над країнами ЦА. У контексті російської агресії проти України центральноазійські політичні еліти чітко усвідомлюють, що Кремль заради збереження свого впливу може задіяти будь-які інструменти. З іншого боку, демографічний, економічний та технологічний потенціал КНР викликає занепокоєння країн ЦА перед перспективою «китайської загрози», яка уявляється як імовірна фінансово-економічна, а потім і військово-політична залежність регіону від Китаю. США прагнуть не допустити ситуації, коли Росія та КНР домінуватимуть в регіоні такою мірою, що це загрожуватиме американським інтересам у Центральній Азії. Нині відносини у трикутнику РФ-КНР-США є досить напруженими, що негативно впливає на загальну безпекову ситуацію в регіоні.

2. Міждержавні протиріччя, які носять загальнорегіональний характер. Вони пов'язані із не остаточно вирішеними питаннями делімітації та демаркації

кордонів між країнами, використанням ресурсів транскордонних річок, міжетнічними проблемами. Потенціал територіальних суперечок є найбільш небезпечним. Під впливом російської агресії проти України політична еліта Казахстану почала чітко усвідомлювати, що значна кількість етнічних росіян, які мешкають у цій країні та складають вагомий відсоток населення у північних областях Казахстану, у будь-який момент можуть слугувати приводом для Кремля виступити на «захист російськомовних громадян». Складною є міжетнічна ситуація у Ферганській долині. Територіальні суперечності існують між Казахстаном та Узбекистаном, Узбекистаном та Киргизстаном, Киргизстаном та Таджикистаном. Питання раціонального спільного використання транскордонних водних ресурсів включене до системи заходів забезпечення національної безпеки країн ЦА, оскільки вирішення цієї проблеми впливає на весь процес державного будівництва та соціально-економічного розвитку центральноазійських держав [12, с. 310].

3. Внутрішні проблеми, які на думку більшості дослідників, є найбільшими загрозами для країн Центральної Азії. До таких слід віднести клановість, внутрішню слабкість, відсутність сильних політичних інститутів та сталих політичних традицій, проблеми транзиту влади, слабкий діалог із громадянським суспільством, складну соціально-економічну ситуацію у більшості країн регіону.

4. Проблеми тероризму, релігійного екстремізму та етнічного сепаратизму. Активізація останніми роками ісламістів у країнах ЦА, розповсюдження радикалізму викликають серйозну занепокоєність. Влада КНР стурбована спробами активізувати ісламський рух на власній території у Синьцзян-Уйгурському автономному районі. Вже багато років Пекін веде боротьбу із терористичним підпіллям у цьому регіоні. Негативно на безпекову ситуацію впливає діяльність низки терористичних організацій, що є серйозною потенційною загрозою безпеці центральноазійських республік.

5. Проблема контрабанди та поширення наркотиків є одним з найважливіших питань, що стоїть на порядку денному не тільки перед центральноазійськими країнами, а й усім світовим співтовариством. Після розпаду СРСР наркобізнес здійснює серйозний вплив на розвиток регіону ЦА. Ця обставина пов'язана із географічною близькістю Центральної Азії до Афганістану, який став найбільшим центром виробництва та розповсюдження наркотичних речовин, а країни ЦА стали транзитним маршрутом постачання наркотиків до Росії та країн Європи (за деякими даними, Росія стала найбільшим споживачем афганського героїну) [4]. Складне економічне становище населення центральноазійських країн, разом із фінансовою привабливістю контрабанди наркотиків, сприяє участі в наркобізнесі значної кількості жителів регіону.

Окрім того, тісний взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх чинників проявляється при аналізі будь-якої групи проблем безпекового характеру.

Після розпаду СРСР країни ЦА до нині переживають перехідний період, який характеризується як «системне покарання». Центральну Азію характеризує правило трьох «не»: невизначеність, нестабільність та непередбачуваність. Якщо система забезпечення регіональної безпеки в Європі ґрунтується на основі НАТО, ЄС та ОБСЄ, то повноцінної архітектури безпеки у вигляді гармонійно вибудованої та функціонуючої системи з гарантіями в Євразії до нині не існує [5]. Це перешкоджає узгодженості дій центральноазійських держав щодо протидії зовнішнім викликам і загрозам.

Існуючу в регіоні ЦА систему міжнародної безпеки вирізняє складний багаторівневий характер. Регіональний рівень безпеки забезпечується такими військово-політичними і військовими організаціями, як ШОС і ОДКБ, елементи глобального рівня безпеки пов'язані з членством держав регіону в ООН і ОБСЄ, а також взаємодією з НАТО та участю в деяких програмах цієї організації. При цьому НАТО часто конкурує і змагається в Центральній Азії із ОДКБ та ШОС.

Складність безпекової ситуації частково пояснюється тим, що країни ЦА не поспішають пов'язувати вирішення проблем забезпечення регіональної безпеки як з ОДКБ та її структурами, так із ШОС. Це обумовлено, по-перше, використанням центральноазійськими учасниками цих організацій концепції багатовекторності, яка на практиці у багатьох випадках зводиться до простого зовнішньополітичного балансування між різними світовими і регіональними центрами. По-друге, це може бути пояснено недовірою до Росії та її імперських зазіхань. По-третє – пасивним відношенням Китаю у межах ШОС до потенційних військових загроз регіону, прагненням офіційного Пекіна обмежити свою діяльність у ЦА виключно сферами енергетики, економіки і торгівлі [7, с. 16]. Також слід додати, що КНР надає перевагу двостороннім відносинам із країнами ЦА на протизагуг багатостороннім форматам взаємодії.

На думку К. Сироежкіна, все ж таки можна констатувати, що з моменту отримання незалежності країнами Центральної Азії в регіоні утворилася багаторівнева архітектура забезпечення безпеки. Хоча ефективність деяких присутніх в ній інститутів і механізмів залишає бажати кращого, не можна не визнати того факту, що вся система у цілому працює. Вона дозволяє не тільки знаходити консенсус з досить складних міжнародних проблем, а й практично вирішувати актуальні питання забезпечення регіональної безпеки. **Перший рівень** умовно можна позначити як «консультативний». Хоча на даному рівні жодних конкретних рішень з питань регіональної безпеки не приймається, його важливість важко переоцінити. На цьому рівні основним механізмом пошуку консенсусу є Нарада щодо заходів взаємодії та довіри в Азії. Діючий в межах Наради механізм діалогу дозволяє вирішувати конфліктні питання не шляхом збройного протистояння, а за столом переговорів. **Другий рівень** представлений ШОС, програмою НАТО «Партнерство заради миру» (ПЗМ), та структурами забезпечення безпеки, що діють в межах Співдружності незалежних держав (СНД). Цей рівень більш конкретний, оскільки діяльність

представлених в його межах структур безпосередньо спрямована на вирішення питань забезпечення регіональної безпеки. Головні проблеми, що знижують ефективність функціонуючих на цьому рівні механізмів безпеки, пов'язані із об'єктивними протиріччями, які існують між глобальними гравцями і спокусою «пограти» на цих протиріччях. Також існує проблема дублювання у діяльності тих механізмів, які є в структурі СНД, ШОС і програми НАТО «ПЗМ». Нарешті, **третій рівень** представлений лише однією організацією – ОДКБ, яка залишається основною організацією забезпечення безпеки в регіоні та збереження військово-технічних контактів країн, які до неї входять. Однак, незважаючи на те, що ОДКБ має достатній потенціал для ефективного реагування на комплекс як глобальних, так і регіональних викликів і загроз, цей потенціал не може бути ефективно задіяний через внутрішні проблеми організації, різноспрямованість країн-членів та присутність на просторі ОДКБ позарегіональних гравців з їх інтересами [7, с. 131-133].

ОДКБ була створена у 2002 р. на основі Договору про колективну безпеку, підписаного у 1992 р. у Ташкенті. Нині до ОДКБ входять Росія, Білорусь, Вірменія, а також всі центральноазійські держави, за винятком Узбекистану і Туркменістану.

В ОДКБ створені відповідні структури безпеки – Колективні сили швидкого розгортання та Колективні сили оперативного реагування (КСОР). Перші були створені у 2001 р. Їх основними завданнями, крім загального забезпечення безпеки, є відбиття воєнного нападу або загрози агресії та проведення контртерористичних операцій. КСОР були сформовані у 2009 р. з метою оперативного реагування на різні виклики і будь-якого виду загрози безпеці членам ОДКБ. Організація також має свої миротворчі сили, а найближчим часом планується створення колективних авіаційних сил та Центру кризового реагування та узгодження Стратегії колективної безпеки країн-членів [8].

Можна погодитися із оцінкою, що і до того суперечливий розвиток ОДКБ фактично призупинився після 2014 р. Москва була поглинена своїми військовими операціями в Україні та Сирії, де члени ОДКБ чітко дали зрозуміти, що операції в цих країнах випадають за межі їхнього кола обов'язків [13].

Крім цього, ОДКБ так і не змогла подолати існуючі проблеми, які негативно впливали на її діяльність та авторитет, зокрема і в регіоні ЦА. До таких проблем слід віднести:

- відсутність єдиного Євразійського простору безпеки. Практичним відображенням цього є факт існування в ОДКБ трьох фактично самостійних територіальних зон відповідальності. Саме цим пояснюється відсутність виразної ідеології в ОДКБ;

- відсутність спільних підходів до проблем регіональної безпеки та концептуальних підходів до військового будівництва держав-членів. Національні концепції безпеки, зовнішньої політики та військові доктрини не

тільки не узгоджуються між країнами-членами, але й нерідко розробляються за участю фахівців держав, що належать до інших воєнно-політичних блоків;

- низький рівень спільного розуміння загроз глобальній та регіональній безпеці в Організації. Кожна держава ОДКБ прагне самостійно визначати власну ієрархію загроз і викликів безпеці, які можуть сильно відрізнятись від ієрархії загроз, обраної іншими країнами-членами;

- спрямованість ОДКБ виключно на відсіч зовнішній агресії. Про існуючі або потенційні загрози всередині простору ОДКБ, за рідкісним винятком, держави-члени вважають за краще не говорити. Проте, такі загрози та виклики існують і нині, на думку багатьох експертів, вони більш актуальні, ніж гіпотетична зовнішня загроза;

- відсутність єдиної військово-технічної політики держав-членів ОДКБ. Військово-технічне співробітництво здійснюється виключно на двосторонній основі. до того ж, отримуючи російську продукцію військового призначення на пільгових умовах, більшість країн паралельно здійснюють широкомасштабні закупівлі або безоплатно отримують озброєння і військову техніку в інших країнах. Аналогічним чином складається ситуація і в питаннях підготовки військових кадрів. Незважаючи на укладену угоду про їх підготовку на базі російських військово-навчальних закладів, динамічно розширюється співробітництво в цій галузі з НАТО та Китаєм;

- складність процедури прийняття рішень. Існуючий механізм (консенсус, обов'язкове офіційне звернення президента або парламенту тієї чи іншої країни за допомогою) істотно обмежує можливості ОДКБ щодо практичного використання її потенціалу;

- сприйняття ОДКБ як структури, що функціонує в національних інтересах Росії. Тому підвищення ефективності діяльності Організації, на думку деяких експертів, призведе до «автоматичного посилення позицій Росії». Тож участь країн Центральної Азії в ШОС або програмі НАТО «ПЗМ» аргументується як необхідність збереження балансу сил [7, с. 133-134].

Шанхайська організація співробітництва спочатку була сформована 5 державами (Китай, РФ, Киргизстан, Казахстан і Таджикистан) як «Шанхайська п'ятірка» під час переговорів і підписання в 1996 р. у Шанхаї угоди «Про зміцнення довіри у військовій сфері в прикордонних районах». У квітні 1997 р. у Москві була підписана угода «Про взаємне скорочення збройних сил у прикордонних районах». На цьому етапі основним завданням організації визначалася боротьба з: 1) тероризмом, 2) національним сепаратизмом, 3) релігійним екстремізмом (боротьба проти «трьох лих»). У червні 2001 р., після вступу Узбекистану, «Шанхайська п'ятірка» була перетворена в Шанхайську організацію співробітництва. Були прийняті хартія, статут та інші документи. В 2005 р. був створений інститут спостерігачів ШОС [2, с. 142].

Нині ШОС має такий склад і структуру:

- вісім країн є членами Організації – Індія, Казахстан, Китай, Киргизстан, Пакистан, Російська Федерація, Таджикистан, Узбекистан;
- чотири країни мають статус спостерігача при ШОС – Афганістан, Білорусь, Іран, Монголія;
- шість країн є партнерами по діалогу ШОС – Азербайджан, Вірменія, Камбоджа, Непал, Туреччина, Шрі-Ланка [14].

Крім традиційних напрямків у сфері безпеки, ШОС реалізує програми з торгово-економічного, енергетичного, транспортного й гуманітарного співробітництва. Створено спеціальні інститути й механізми їхньої реалізації – Міжбанківське об'єднання, Ділова рада ШОС, Фонд розвитку (Інвестиційний банк), науково-експертний Форум ШОС, 15 видів нарад різних відомств ШОС та інші. Кількість населення країн-членів організації разом із країнами-спостерігачами становить понад 3 млрд. Воєнно-стратегічний потенціал ШОС визначається тим, що до неї входять 4 ядерні держави: Росія й Китай – де-юре, Індія й Пакистан – де-факто. Всі рішення приймаються через механізм консенсусу держав-членів ШОС. За всіма статутними документами ШОС не є військово-політичним блоком або союзом [2, с. 142].

ШОС в даний час можна розглядати радше як дискусійний майданчик з питань безпеки, ніж як ефективний інструмент для вирішення тих чи інших безпекових проблем. Важливим індикатором в цьому аспекті є відсутність між країнами, які входять до ШОС, духу кооперації і прагнення знайти компроміс заради досягнення довгострокових взаємовигідних рішень. Існує думка, що прийняття нових членів, відносини між якими ускладнені взаємними територіальними претензіями, може призвести не до розширення інтеграційних зв'язків організації, а виступити фактором послаблення ШОС. У цьому аспекті слід зазначити, що нові члени і партнери Організації розглядають свою участь в її діяльності, перш за все, з погляду реалізації своїх національних інтересів, а не розв'язання наявних проблем міжнародного характеру [6].

Аналізуючи нинішній стан ШОС, слід неодмінно враховувати наявні в ній протиріччя, серед яких найважливішими є:

- конкуренція за вплив на регіон ЦА між лідерами ШОС Китаєм і Росією та полярність їх інтересів щодо прийняття нових членів (Китай особливо підтримував вступ Пакистану, Росія – Індії);
- різні підходи до визначення пріоритетів у діяльності Організації (Росія акцентує увагу на сфері безпеки, КНР – на економіці);
- відсутність єдиної позиції в оцінці тих чи інших подій на міжнародній арені: вторгнення РФ до Грузії 2008 р., російської агресії проти України, участі збройних сил РФ в сирійському конфлікті.

Можна припустити, що розширення кількості учасників ШОС призведе лише до подальшого розмивання цілей Організації та послабить її шанси стати дієвим механізмом для вирішення важливих безпекових проблем регіону ЦА.

Щодо здобутків ШОС, то в якості позитивного результату функціонування Організації можна позначити вирішення питання делімітації і демаркації кордонів між центральноазійськими країнами, з одного боку, та Китаєм – з іншого. Однак прикордонні суперечки, пов'язані з водно-енергетичними проблемами всередині регіону, залишаються замороженими, а ШОС не використовується в якості дієвого інституційного механізму їх вирішення. Існує також думка, що вирішення прикордонних суперечок у діяльності ШОС успішним виявилось лише для КНР [6]. Адже у Казахстані, Киргизстані та Таджикистані існують підозри, що територіальні суперечки, які мали місце в цих країн з КНР після розпаду СРСР, були вирішені на користь могутнього Китаю.

Як зазначалося вище, значний вплив на безпекову ситуацію в Центральній Азії, окрім міжнародних організацій, здійснюють такі провідні гравці як РФ, КНР та США. Відносини між цими впливовими акторами, які останніми роками суттєво загострились, є визначальними для регіону.

Російська Федерація проголосила центральноазійські республіки сферою свого одноосібного впливу, як і увесь пострадянський простір у цілому. Росія підтримує тісні гуманітарні зв'язки з країнами регіону, зберігає значну військову присутність, що підкріплюється військовими базами РФ у Таджикистані та Киргизстані, а також членством Казахстану, Киргизстану та Таджикистану в ОДКБ. Економічний вплив Росія намагається поширювати через діяльність Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), до якого входять такі країни ЦА як Казахстан та Киргизстан.

Основними стратегічними цілями РФ в регіоні ЦА є задоволення своїх геополітичних та гео економічних інтересів, перешкоджання впливу США і Заходу в цілому та стримування впливу Китаю на економічні, політичні і безпекові процеси в регіоні, який стрімко зростає.

Бажаним, але навряд чи досяжним, для Росії варіантом розв'язання проблеми російсько-китайської конкуренції в ЦА виглядає проект створення свого роду взаємовигідного союзу, в якому б Китай зосереджувався на питаннях економічного розвитку, а Росія б опікувалася проблемами безпеки.

Геополітичні амбіції Кремля викликають яскраво виражене занепокоєння країн Центральної Азії, адже очевидно, що після провалу на українському напрямку Москва планує закріпити своє домінування в цьому регіоні.

Для Росії Центральна Азія досі виступає в якості території надзвичайної геополітичної ваги, відтак російське керівництво не шкодує ресурсів для закріплення свого впливу в регіоні. Зважаючи на кримський прецедент, залишається лише розмірковувати про те, як далеко може зайти Москва в питанні просування власних інтересів у ЦА та наскільки довго та злягджено самі країни регіону опиратимуться геополітичним апетитам Росії [1, с. 15].

Серйозною перешкодою для розвитку російських інтеграційних проектів стала маргіналізація Росії після приєднання Криму, вторгнення до України та

погіршення відносин із Заходом. Загострилася проблема транзиту, оскільки з 2016 р. Москва під приводом появи в Росії «санкційної» продукції зупинила транзитні поставки українських товарів до Казахстану та Киргизстану. Казахські нафтовики побоюються проблем із транспортуванням своєї нафти через Каспійський трубопровідний консорціум внаслідок загрози нових антиросійських санкцій. Сама по собі західна санкційна політика викликає складнощі у застосуванні принципів єдиного митного простору в межах ЄАЕС, а напруженість у відносинах Росії та Заходу – в імplementації принципу свободи пересування. Нині всі країни ЄАЕС, на відміну від Росії, прийняли рішення про безвізовий короткостроковий в'їзд громадян ЄС і США [15].

Також майбутнє євразійської інтеграції значною мірою залежатиме від розвитку ситуації із транзитом влади у Казахстані. Як зазначає В. Іноземцев, нині формальне дотримання інтеграційного порядку денного забезпечується виключно особистістю президента Казахстану, що підтримує певний баланс між націоналізмом і толерантністю всередині країни та між Росією, Заходом і Китаєм у зовнішній політиці. Однак відхід Н. Назарбаєва від влади може стати найбільш радикальним випробуванням на міцність пострадянського інтеграційного експерименту [15].

Основною проблемою всіх російських інтеграційних проєктів, зокрема і в регіоні ЦА, є відсутність довіри до Росії, як передбачуваного і надійного партнера. Причинами цієї недовіри є імперські геополітичні амбіції Росії, домінування цієї країни у військовому та економічному відношенні та агресивний характер нинішнього російського політичного режиму, який наочно проявився у формі відкритого військового вторгнення до Грузії та України.

Регіон Центральної Азії має стратегічне значення для Китаю. Це пояснюється широким спектром інтересів КНР у цьому регіоні. Серед таких інтересів доцільно виділити геополітичні, економічні, енергетичні, транзитні, військово-політичні та безпекові. Свій вплив на політичну та безпекову ситуацію у Центральній Азії Китай сфокусував на трьох регіональних загрозах – міжнародному тероризмі, релігійному екстремізмі та етнічному сепаратизмі, що притаманно його північно-західним і західним автономним територіям, які прагнуть самостійності. Саме це пояснює фінансову підтримку з боку Китаю силових відомств центральноазійських країн. Для поширення свого впливу КНР широко використовує двосторонні відносини та можливості ШОС [16, с. 88].

Основним внеском Китаю у забезпечення безпеки на сучасному етапі є його роль у сприянні економічному розвитку та інтеграції у Центральній Азії. Якщо ініціатива «Один пояс, один шлях» буде успішною, економічний потенціал країн ЦА може істотно зрости і це надасть можливість місцевим режимам витратити більше грошей на силові структури, а також на соціальні проєкти. Проте в майбутньому Пекін може взяти на себе більшу відповідальність в галузі безпеки, якщо Росія і її союзницькі режими виявляться нездатними підтримувати регіональну безпеку.

Очевидно, що на сучасному етапі політика Росії в Центральній Азії вступає у безпосередню суперечність із ініціативою Китайської Народної Республіки «Один пояс, один шлях», зокрема щодо впливу на регіон ЦА. На думку російських аналітиків, політика КНР в регіоні призводить до часткового «розмивання» євразійських інтеграційних процесів [17].

Головна розбіжність полягає в тому, що РФ прагне організації співробітництва по лінії Китай – Євразійський економічний союз, а Китай вважає доцільною двосторонню співпрацю з кожною країною регіону окремо.

Вплив США у Центральній Азії історично був обмежений, в основному, за рахунок географічного розташування. Єдиним винятком було десятиріччя після терористичних атак 2001 р.

На відміну від Китаю і Росії, політика яких у ЦА не обмежується і не ґрунтується лише на міркуваннях безпеки, більша частина діяльності США у цьому регіоні після 11 вересня 2001 р. спрямована на укладання і збереження угод щодо військових баз.

Політика США у Центральній Азії так і не набула цілісного характеру. Узагальнено завдання США в регіоні можна сформулювати наступним чином:

- не допустити ситуації, коли Росія та КНР будуть домінувати в регіоні такою мірою, що це виключатиме американську присутність в країнах ЦА;
- запобігти трансформації Центральної Азії в базу для розгортання екстремістських ісламських сил;
- перешкоджати перетворенню регіону в коридор для нелегального розповсюдження наркотиків та організованої злочинності;
- забезпечити американським компаніям доступ до енергетичних ресурсів ЦА;
- сприяти розвитку в державах регіону громадянського суспільства, верховенства права та прозорості ринкової економіки [18].

Проблеми, які постали перед США в регіоні, мають у своїй основі: скорочення військового та економічного інтересу і ресурсів США в регіоні у порівнянні з іншими зовнішніми гравцями, зокрема Росією та Китаєм; ворожість РФ та КНР щодо довгострокової військової присутності США в Євразії; стурбованість місцевих політичних еліт з приводу сприяння США демократії і правам людини; невизначеність політики США щодо ШОС, ОДКБ, ЄАЕС та інших регіональних інститутів; відсутність уваги Конгресу та інших впливових інститутів влади США до регіону та загальну байдужість американського бізнесу або ігнорування ним регіональних комерційних можливостей, за винятком енергетичного сектора. Зі свого боку США стурбовані репресіями щодо громадянського суспільства, обмеженнями верховенства права і повсюдною корупцією в регіоні [13].

Аналізуючи тенденції розвитку безпекової ситуації в регіоні, слід зазначити, по-перше, позитивний тренд щодо інтенсифікації внутрішньої взаємодії та посилення міждержавних зв'язків між країнами ЦА. Відповідно до

статистичних даних, у 2019 р. очікується досить значне зростання взаємної торгівлі в регіоні. Внутрішня регіональна торгівля між країнами регіону, яка з 1991 р. суттєво знизилася, в останні роки почала відновлюватися, що є позитивним сигналом. Слід очікувати нових кроків щодо забезпечення більшої свободи пересування людей, товарів, послуг та капіталів. У березні 2018 р. у Ташкенті відбувся неформальний саміт глав держав регіону, аналогічний захід очікується і в 2019 р. у столиці Казахстану. У кінці 2018 р. Узбекистан і Казахстан домовилися про введення туристичної мультівізи. Інші країни ЦА проявили зацікавленість до цієї ініціативи, тож очікується, що вона отримає продовження [19].

По-друге, всі країни ЦА демонструють пристойні темпи економічного зростання, що позитивно впливає на розвиток економічного співробітництва між країнами регіону та сприяє вирішенню соціальних проблем. За підсумками 2018 р., відповідно до інформації Азійського банку розвитку, зафіксовано зростання ВВП у всіх країнах Центральної Азії: Таджикистан – 7,3%; Туркменістан – 6,2%; Узбекистан – 5,1%; Казахстан – 4,1%, Киргизстан – 3,5%. Прогнози Азійського банку розвитку на 2019-2020 рр. щодо динаміки ВВП у країнах ЦА також є позитивними [20].

По-третє, аналітики демонструють стриманий оптимізм щодо ситуації в Афганістані, яка має тенденцію до нормалізації та пошуку консенсусу між протиборчими силами. Є сподівання, що тренд на посилення взаємодії країн ЦА з Афганістаном буде продовжений з великим ухилом на економічну складову [19].

По-четверте, дещо знизилась гострота водної проблематики в регіоні та почала налагоджуватися співпраця у сфері спільного раціонального та екологічно безпечного використання природних ресурсів. У 2019 р. у Таджикистані планується запуск другого агрегату Рогунської ГЕС, а також початок реконструкції інших великих ГЕС, в першу чергу Нурекської та Кайраккумської. Це дозволить Таджикистану істотно збільшити поставки дешевої електроенергії на зовнішні ринки, у першу чергу, в Узбекистан та Афганістан [21].

Також варто зазначити, що у 2019 р. очікується прийняття нової Стратегії Європейського Союзу стосовно країн Центральної Азії, яка замінить чинну стратегію, прийняту ще в 2007 р., та буде орієнтована на зміцнення співпраці ЄС з країнами регіону. Залежно від того, наскільки Брюссель усвідомлює значення регіону і здатний посилити практичну спрямованість Стратегії, буде визначатися якість і дієвість документа.

Що стосується ризиків для регіональної безпеки, то імовірніше, що найбільшою проблемою для регіону стане питання забезпечення транзиту влади у Казахстані, оскільки саме ця країна є тим центром у регіоні ЦА, на якому сходяться лінії впливу ключових глобальних зовнішніх сил.

Імовірно загострення ситуації в Афганістані також може негативно вплинути на країни ЦА. За деякими оцінками, основні загрози надходитимуть із Північного Афганістану, де формуються осередки з бойовиків ІДІЛ, які залишили Сирію та Ірак. На відміну від талібів, вони можуть здійснити рішучі спроби для перетину кордону із Таджикистаном та проведення терористичних атак. До того ж, у Таджикистані, як і раніше, фіксується багато прихильників «псевдохаліфату» [19].

Найбільші загрози для країн ЦА продовжуватимуть носити внутрішній характер. Традиційно складна ситуація у регіоні буде залишатися у політичній, соціально-економічній, релігійній, міжетнічній, енергетичній, банківській та валютно-фінансовій сферах.

Насамкінець, слід підкреслити, що складною проблемою залишається низька суб'єктність регіону у цілому. У країн Центральної Азії не має спільної позиції ні щодо російських інтеграційних проєктів, ні щодо китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Кожна країна намагається реалізувати свою одноосібну політику, що не завжди дає позитивний результат. Очевидно, що країнам регіону поодиноці дуже важко працювати в режимі рівноправного партнерства як із Китаєм, так і з Російською Федерацією.

Таким чином можна констатувати, що безпекова ситуація в Центральній Азії є складною та непередбачуваною. У регіоні переплітається вузол глобальних, регіональних та внутрішніх проблем, які є потенційними загрозами для стабільності регіону. Система безпеки країн ЦА носить багаторівневий характер, до того ж вона є не досконалою, громіздкою, фрагментованою та не здатною повною мірою гарантувати безпеку як окремим країнам так і всьому регіону ЦА у цілому. Діяльність ШОС, ОДКБ, СНД, ЄАЕС, з одного боку характеризується дублюванням у багатьох сферах, з іншого – не забезпечує повноцінної та адекватної протидії існуючим викликам і загрозам. Провідні світові гравці розглядають регіон ЦА не як суб'єкт міжнародних відносин, а як геополітичний простір, на якому відбувається зіткнення їх інтересів. Глобальні загрози для Центральної Азії мають довготерміновий характер, тому форми протидії потребують вдосконалення як глобальних, так і регіональних систем безпеки.

Україна і держави ЦА мають багато спільних інтересів як у контексті свого геополітичного позиціонування, так і у сфері торгово-економічного співробітництва, що може стати підґрунтям для формування системи довготривалого перспективного партнерства. Зовнішньополітичні пріоритети країн центральноазійського регіону нерідко змінюються, а з огляду на економічну та політичну доцільність, лідери країн постійно опиняються перед вибором союзників та партнерів. Все це створює додаткові можливості для України. Розвиток активної зовнішньої політики у напрямі центральноазійського регіону зможе надати Україні нові можливості для реалізації власних національних інтересів.

Список використаних джерел та літератури

1. Мінгазутдінов І., Мінгазутдінова Г. Виклики та загрози безпеці країн Центральної Азії у зв'язку з російською анексією Криму 2014 року // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2017. – Вип. 130. – С. 13-23.
2. Ляшенко Т.М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. – К.: ППІЕНД, 2011. – 288 с.
3. Макаренко Т. Центральна Азія: де зіткнулися сила, політика і економіка // НАТО ревью. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/docu/review/2009/Asia/central_asian_geopolitics/UK/index.htm
4. Казанцев А. Новые и старые угрозы безопасности в Центральной Азии: вызов для внешней и оборонной политики России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mirprognozov.ru/prognosis/politics/novyie-i-staryie-ugrozyi-bezopasnosti-v-tsentralnoy-azii-vyizov-dlya-vneshney-i-oboronoj-politiki-rossii/>
5. Мураталиева Н. Архитектоника безопасности в Центральной Азии: проблемы и перспективы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://easttime.ru/blog/arkhitektonika-bezopasnosti-v-tsentralnoj-azii-problemy-i-perspektivy>
6. Мамедова Н. Роль ШОС в системе региональной безопасности Центральной Азии ослабевает. 13.04.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ritmeurasia.org/news--2016-04-13--rol-shos-v-sisteme-regionalnoj-bezopasnosti-centralnoj-azii-oslabevaet-22952>
7. Вызовы безопасности в Центральной Азии. – М.: ИМЭМО РАН, 2013. – 150 с.
8. Лазович М. Роль СНГ и ОДКБ в обеспечении безопасности Центральной Азии. 15.06.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://russiancouncil.ru/blogs/milan-lazovich/rol-sng-i-odkb-v-obespechenii-bezopasnosti-tsentralnoj-azii/>
9. Халанчук В. Зовнішньополітичний порядок денний у регіоні Центральної Азії та стратегії для України. Дипломатична академія України ім. Г. Удовенка при МЗС України. Центр міжнародних досліджень. Аналітична записка. – Вересень 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://da.mfa.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/Veresen_2018_V.Halanchuk.pdf
10. Попазогло В. С. Деструктивні неформальні інститути політики держав Центральної Азії: приклад Узбекистану та Туркменістану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4939/4972>
11. Чарковска Е. Динамика центральноазиатской стратегии России и Китая // Международная жизнь. – 2014. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1160>
12. Рябінін Є.В., Кульчіковський І.С. Основні загрози регіональній безпеці центральноазійського регіону // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія. Політологія. – 2016. – Вип. 16. – С. 307-314.
13. Айдарханова Э. О безопасности в Центральной Азии, ее новых/старых вызовах. 29.03.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.turkishnews.com/ru/content/2017/03/29/o-bezopasnosti-v-centralnoj-azii-ee-n/>
14. О Шанхайской организации сотрудничества. Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rus.sectesco.org/about_sco/20151208/16789.html
15. Иноземцев В. Торговля иллюзиями: что не так с евразийской интеграцией. 12.02.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mirperemen.net/2019/02/torgovlya-illyuziyami-chto-ne-tak-s-evrazijskoj-integraciej/>
16. Левик Б. Геополитика новых независимых держав Центральной Азии в пострадянський період // Схід. – 2014. – № 2. – С. 85-91. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2014_2_16

17. Воробьев А. Китай и Центральная Азия: растущая дружба под боком России. 04.07.2017. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russiancouncil.ru/analytcs-and-comments/analytcs/kitay-i-tsentralnaya-aziya-rastushchaya-druzhba-pod-bokom-rossii-/#detail>
18. Николаев С. Центральная Азия в геополитике: американский вектор (1991-2008 гг.) // Международная жизнь. – 2011. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/396>
19. Мураталиева Н. Прогнозы и риски в Центральной Азии в 2019 году. 21.01.2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://berlek-nkp.com/tadzhikistan/7239-prognozy-i-riski-v-centralnoy-azii-v-2019-godu.html>
20. Comparative economic forecasts for Central Asian countries. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.adb.org/countries/azerbaijan/economy#tabs-1-0>
21. Байсалов Э. Центральная Азия – 2019: тенденции и вызовы. 21.01.2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirperemen.net/2019/01/centralnaya-aziya-2019-tendencii-i-vyzovu/>

Деменко А.Ф. Центральная Азия в современной системе международной безопасности.

В статье исследуются особенности формирования и реализации политики безопасности в регионе Центральной Азии. Анализируются основные глобальные, региональные и внутренние проблемы, которые являются главными угрозами для стабильности региона. Обосновывается мнение, что существующую в регионе Центральной Азии систему международной безопасности отличает сложный и многоуровневый характер. Она формируется в результате деятельности многих международных организаций, в частности, таких как ООН, ОБСЕ, ШОС, ОДКБ, ЕАЭС, НАТО. Значительное влияние на безопасность в Центральной Азии имеют Российская Федерация, КНР и США, отношения между которыми в последнее время существенно обострились. Аргументируется вывод, что ситуация в области безопасности в Центральной Азии остается сложной и непредсказуемой. В регионе переплетается узел глобальных, региональных и внутренних проблем, которые являются потенциальными угрозами для стабильности региона.

Ключевые слова: международная безопасность, Центральная Азия, вызовы и угрозы, международные организации, интеграционные процессы.

Demenko O. Central Asia in Modern System of International Security.

The article explores the specificities in formation and implementation of security policy in the area of Central Asia. It analyzes basic global, regional and internal problems, which are considered to be the main threat to regional stability. The article also formulates the grounds for the objection that current system of international security in the area is distinguished by complicated and multi – level nature. It is formed through the activity of numerous international organizations, such as UN, OSCE, SCO, CSTO, EEU, NATO. Security situation in Central Asia is significantly influenced by Russian Federation, People’s Republic of China and the USA, the relations between which have recently become strained. The author develops the argumentation that security situation in Central Asia remains complicated and unforeseen. The knot of global, regional and internal problems is overlapped strongly in the area and those problems have become the potential threat to regional stability.

Keywords: international security, Central Asia, challenge and threats, international organizations, integration processes.